

A kultusz nélküli ember

KÁDÁR JÁNOS

RAINER M. JÁNOS

Kádár személye sohasem volt kultusz tárgya. Kádár minden kultuszt elutasított. A nyilvános közbeszéd alatt húzódó szürke zónában felépülő képe az antihős toposzaiból építkezett és hangsúlyozottan hétköznapi embert ábrázolt, a korszak átlagemberének arctalanságát és történetnélküliségét fejezte ki. Ez a kép új kontextusba került a rendszerváltás után. Kádárt a mai vezetőkkel lehet összehasonlítani, korszaka és ő maga nosztalgikus emlékezés tárgya. A halott Kádár körül utólag kialakuló kultusz nagyon is elképzelhető, bizonyos csoportok körében pedig már ma is létezik. Erről azonban legkevésbé Kádár tehet – ez a kultusz (ha lesz) spontán támad, és a magyar társadalom mai problémáira reflektál.

té
zo
n
n
n
rá
al
g
sz
zo
ki
lá
vo
m
ké
vé
19
ká

Közvetlenül hatalomra jutását követően Kádár Jánosnak nem kellett a körülötte esetleg kialakuló kultusz problémájával foglalkoznia. A számára elérhető kultusz hivatásos formálói és potenciális befogadói – az ortodox sztálinisták – inkább gyanakodva figyelték. Ha értékelték is teljesítményét, az 1956-os „ellenforradalom” leverésében játszott szerepét, a sikert nem neki tulajdonították, hanem a Szovjetunió politikai és katonai vezetésének. Kádárt egyelőre ideiglenes vagy „próbaidős” vezetőnek tekintették. A magyar társadalom túlnyomó részétől pedig mi sem állt távolabb, mint hogy 1956 végén Kádár János akár nem kultikus tiszteletén gondolkodjon. A társadalom viszonyát Kádárhoz leginkább az elutasítás és gyűlölet jellemezte.

Nem övezte kultikus tisztelet

Kádár János körül később sem alakult ki olyan, szovjet mintákat követő, tudatosan tervezett és formált kultusz, mint amilyen Rákosi Mátyás körül rögtön 1945 után, s amilyen a késő sztálini években többé-kevésbé egyszerre tetőzött minden kelet-közép-európai szovjet rendszerű országban. Kádárt nem övezte a kultikus tisztelet kevésbé bizantinus, közép-európai monarchikus hagyományokra visszavezethető formája sem, amely bizonyos jelzésekben élt, s ami a posztsztálini időszakban több országban előfordult.

Az 1956 végi Kádár-kép természetesen az évek folyamán sokat változott. Kádár elfogadottsága valószínűleg minden társadalmi csoportban növekedett. A párt elitje elfogadta, nagy részük sokra tartotta, az apparátus megszokta és megbecsülte, az aktíva pedig bizonyára nemcsak magától értetődőnek tekintette Kádár személyét a hatalom csúcsán, de bizonyos fokú érzelmi azonosulás is kifejlődött körülükben. Ennek alakulásáról és részleteiről azonban e körvonalakon túl alig mondható valami. Ahogyan arról sem sok, hogy miként változott a magyar társadalom véleménye Kádárról.

Sokan nyilvánvalóan elfogadták, 1967-ben vagy 1977-ben sokkal inkább, mint 1957-ben. De mit mond-

hatunk erről ezen túl, pontosabban? Korabeli közvélemény-kutatások és szabad sajtó hiányában a Kádárról alkotott társadalmi képet csak utólagos visszaemlékezések, illetve vélemények útján lehetne rekonstruálni. Lehetne, de ezek a források arról tudósítanak, hogy a mai társadalom milyen emlékeket őriz, milyen képet konstruált Kádár Jánosról és korszakáról.

A kultusz kérdése azonban a párt vezetését is foglalkoztatta, és erről még források is akadnak. Bár Sztálin halála „lehűtötte”, egyszerűsítette a kultuszt, majd az SZKP XX. kongresszusán a jelenség elvi bírálatban is részesült, az egyszemélyi vezetést nem váltotta fel igazi kollektív vezetés vagy kiszámítható, demokratikus elveken és szabályokon nyugvó rotáció. Hogy a személyi kultusz mindenestől elvetendő, vagy a kommunista mozgalom valamilyen tradíciójáról van szó, az egyelőre vita tárgya maradt.

A Rákosi-kultusz egyes szolidabb formáinak felelevenítése tehát az uralmi viszonyok megszilárdítása után szinte azonnal, már 1957 tavaszán felmerült Magyarországon. Május elseje közeledtével legfelső szinten, az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságában vitatkoztak arról,

hogy vajon a magyar vezetők közül egyedül Kádár képét használják-e a dekorációban, vagy mellette jelenjen meg Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke is. Végül arra jutottak, hogy a felvonulók „a nemzetközi munkásmozgalom hagyományai szerint” a kiemelkedő kommunista vezetők arcképeivel vonuljanak fel.

A tömeggyűlés (és az első magyar élő televíziós közvetítés) képi világából mégis kimaradtak az arcképek, így Kádáré és Dobié is. Kádár ugyanis személyesen változtatta meg (írta át) az elfogadott IB-határozatot, így a résztvevők mellőzheték az idolek transzparenszeit. Képeket ugyan kihelyezték a város néhány forgalmasabb pontjára, ami azután évtizedekre irányadó maradt. A párt- és állami vezetők (első titkár + miniszterelnök + Elnöki Tanács elnöke) e statikus képeken mindig együtt szerepeltek, utalva a kollektív vezetés elvére. Tömeggyűlések, pártkongresszusok, tanácskozások alkalmával a vezetők és Kádár arcképét nem használták. A Német Demokratikus Köztársaságban a nyolcvanas évek elején is látható volt a hivatalokban, olykor az üzletekben, fodrászatokban Erich Honecker (igaz, nem túl nagy

méretű) portréja. Ilyesmi Magyarországon tökéletesen elképzelhetetlen lett volna.

Kádár részéről politikai döntés

Kétségtelen ugyanakkor, hogy amennyiben Kádár beleegyezik, ennek semmiféle akadálya nem lett volna. Az 1957-es május elsejét bevezető Marosán György meg is adta egy esetleges Kádár-kultusz mitikus történeti magját: azt a vezetőt méltatta, aki a felelősséget hősiek elhatározással vállalva, azóta is szüntelen erőfeszítéssel kivezeti/kivezette a magyar népet történelmének legsötétebb mélypontjáról. Kádár azonban elhárította ezt az eshetőséget, és ehhez mindvégig következetesen ragaszkodott.

Az a ma közkeletű magyarázat, hogy „Kádár szerény és puritán ember volt, aki ki nem állhatta az ilyesmit” – tartalmaz reális elemeket, de aligha elégséges. Ez a megállapítás inkább a mai kollektív emlékezet része, amely összefügg a Kádár-kori Kádár-képpel, de nem világítja meg az 1957-es helyzetet. A kultusz elutasítása Kádár részéről politikai döntés volt, s mint az ilyen kádári döntéseket általában, ezt is több történeti tapasztalat és gyakorlati megfontolás formálta.

Először is ezt diktálta Kádár politikai „felettes énje”, a szovjet párt vezetése, és – ekkor, az ötvenes évek harmadik harmadában – mentora, Hruscsov főtitkár. Kádár figyelte a szovjet párt vitáit, de a határozatokhoz tartotta magát. A „személyi kultuszt” 1956 elején elítélő kongresszusi határozat, majd az 1956. nyár eleji külön SZKP KB-határozat a magyar forradalom után is érvényben voltak. Ezeket Kádár természetesen irányadónak tartotta, és döntését hamarosan igazolta a Molotov-csoport 1957. júniusi bukása.

Másodszor, Kádár maga is tevékenyen részt vett az 1945-ben azonnal kivirágzó Rákosi-kultusz gyakorlatában, közelről látta az erre szolgáló gépezet működését. Nyilvánvalóan tisztában volt vele, hogy a szovjet minták (ekkor még legalábbis részben önkéntes) másolásán túl a kultusz politikai célokat szolgál: a párt céljaival való azonosulást hivatott erősíteni, annak

könnyebb befogadását segíti elő, a tömeg érzelmeire próbál hatni, a fragmentált társadalom kohézióját igyekszik – felülről – alakítani és erősíteni. Bizonyos, hogy ezekkel a szándékokkal egyetértett, és okkal feltételezhetjük (sohasem állította az ellenkezőjét), hogy a kultuszt is szükségesnek vélte.

Rákosi kihullott a kollektív emlékezetből

De ugyanígy feltehető, hogy elgondolkodtatta a kultusz tényleges hatékonysága. Ez ugyanis már a kezdeti, az 1945–49-es években kétségesnek tűnt. A párt aktívájára és bizonyos fokig tagságára (eme több százezresre duzzadt, társadalmi és politikai szempontból is erősen tagolt csoportra) vonatkozóan részlegesen eredményes lehetett, ám azon kívül alighanem inkább kontraproduktív. Rákosi a kommunista párton kívüliek körében is számottevő népszerűségnek örvendett 1946–47-ben, de karizmatikus alakként, romantikus hőrozként beállítani a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Ha valaki nem azonosult legalább minimálisan az MKP politikájával, a Rákosi-kultuszt legjobb esetben is komikusnak tarthatta, s ez még inkább jóindulatú megítélés volt.

A kommunista hatalomátvételt követő, mindinkább elburjánzó kultuszformák egyértelmű és tömeges elutasítást szültek, valószínűleg a párttagság tömegeiben is. A magyar történeti kultúráról idegenek voltak a bizantinus formák. Rákosi értelmezhetetlen volt e hagyományrendszer kialakult kliséiben (az igazságos Mátyás, a vezérő fejedelem, Kossuth apánk, a haza bölcse, a legnagyobb magyar) – noha a kultusz technikusan ösztönösen vagy tudatosan éppen ezen a tájon tapogatóztak. Rákosi mitikus élettörténetének elemei nem illeszkedtek a kollektív emlékezet nagy történeteibe.

Az idegenből átvett rituálék – a Sztálin-kultusból éppen elegendő szivárgott be Magyarországra ahhoz, hogy a párhuzam kiáltó legyen – miatt a kultusz folyamatosan demonstrálta a nemzeti sérelmet és alávetettséget. Rákosi személye ráadásul ébren tartotta a feldolgo-

zatlan, reflektálatlan, erőszakkal a nyilvánosság alá nyomott antiszemizmust is. Kádár mindezt már 1956 prizmáján keresztül is átgondolhatta, s így a hatástalan, sőt veszélyes ellenérzéseket kiváltó kultuszt könnyen mellőzte – hiszen amúgy is eredménytelen volt, sőt, a robbanás is levezethetőnek tűnt belőle.

Nem lett volna politikai haszna

Kádár is látta az égő Rákosi- és Sztálin portrékat, s ha nem is látta, nagyon is átélte Sztálin szobrának ledőlését. Lehet, hogy Kádárt (kicsit) „jobban el lehetett volna adni” a magyar nép bölcs vezérének, mint Rákosit, de a kultusz nemzeti adaptációja az adott pillanatban csakis az „ellenforradalom hős leverőjének” alakjában tűnt lehetségesnek. Ez pedig inkább további kockázatok épített volna a kultikus építménybe, hiszen megint állandóan arról kellett volna beszélni, amiről Kádár inkább hallgatni akart.

Harmadszor, Kádár személyiségétől, amelyet valóban mindekelőtt gyakorlatiasság és egyszerűség, továbbá óvatosság jellemzett, valószínűleg tényleg idegen volt mindenféle kultusz tárgyának szerepe. Kádárt – ellentétben Rákosi-val – nem fűtötte heves feltűnési vágy, és nem tartozott ambíciói közé, hogy mindenütt jelen legyen. (Ha hinni lehet Péter Gábornak, Rákosi szerette volna álszakállban személyesen kihallgatni Rajk Lászlót. Kádár kihallgatta Rajk Lászlót, de feltehetően már egyidejűleg szívesen kimaradt volna ebből, később pedig még inkább...)

Kádár is tudott offenzívan fellépni, a hatalom csúcsán hamar megszokta, hogy az övé a döntő szó, de nem kívánta ezt folyamatosan demonstrálni ország és világ előtt. A nyilvánosságot nem kereste, inkább technikai szükségszerűségnek tekintette (bár jelentőségével tisztában volt). Leginkább a hozzá hasonlók szűkebb-tágabb körében érezte magát jól (a Politikai Bizottságtól az aktívaüléseken át a pártkongresszusig). A kultusz elutasítása tehát egybeesett Kádár személyes tulajdonságaival.

Végül negyedszer, a szakítás az új helyzetben komoly és azonnali po-

litikai haszonnal kecsegtetett. Kádár valószínűleg jól látta, hogy 1956 után Magyarországon nem a kultusz, hanem éppen ellenkezőleg, annak hiánya töltheti be a leghatékonyabban azokat a funkciókat, amelyeket 1945 után a kultusztól vártak. Legalábbis nem növeli a szembenállást, nem nyit (tart nyitva) frontot. Amellett ennél olcsóbb placebo aligha képzelhető el. A kultusz hangsúlyos mellőzése a szimbolikus térben egy olyan politikai diszkontinuitást jelentett meg, amely a valóságban (egyelőre) nem létezett, még annyira sem, amennyire Kádárnak szándékában állt szakítani.

A Rákosi-korszakkal, a sztálinizmussal való azonosítás, a folytonosság ugyanakkor 1956 után Kádár nyomasztó problémája volt. A szakítás – valamilyen szakítás – kapaszkodót ígért legalább a részleges elfogadottság felé vezető keskeny úton. A kultusz megszüntetése éppen ezt jelentette meg a szimbolikus térben. Ezt fejezte ki a nyilvános beszédben a sztálinizmus vagy a Rákosi-korszak helyettesítése „a személyi kultusz időszakával”.

Aki körülnézett, az biztosan észrevehette, hogy Magyarországon 1956 után nem volt személyi kultusz. Ez valóban látványos szakítást jelentett a sztálini időkkel. A döntés jelentőségére mutat, hogy Kádár akkor is megmaradt mellette, amikor a számára mindig nagyon fontos Hruscsov körül – uralma alkonyán – kialakult egyfajta felülről erőltetett kultusz. A későbbiekben alighanem ez volt Magyarország „különbözőségének” egyetlen olyan vonása, amelyet Kádár is viszonylag nyíltan hangoztott, például Romániával vagy Bulgáriával összehasonlításban.

Kultusz nélküli tömegembar-vezető

Nem szükséges itt felsorolni Kádár hetvenes évekre kialakult elfogadottságának okait. Ami tárgyunk szempontjából fontos, hogy ennek az elfogadottságnak erre az időre bizonyosan kialakult egy Kádár személyéhez kötődő dimenziója. A késő Kádár-kori Kádár-imázs azonban nem vezetett kultusz kialakulásához. Továbbra sem jelentkezett ilyen szándék felülről, és

még a kedvező Kádár-képnek sem volt – kevés kivételtől eltekintve – reprezentációja. E kép lényege egy mitikus elemekből építkező történet volt, de nem valami hőse, hanem egy kultusz nélküli tömegem-

mei igen kisszámúak, nem is élet-történet ez, mert például a fejlődés mozzanatát sem nagyon tartalmazza. Lényegében két állítás marad csupán a sűrű homály fedte személyes múltból: a származás és a szen-

Vladimir) pedig a szájába vizelt. Ezt követően jött '56, s a nehéz idők végén Kádár hatalomra került.

Ez a séma ellentmondásban áll a kádári életút ismert mozzanataival, azok számottevő részét egyszerűen kihagyja. Kádár alig dolgozott munkásként, élete túlnyomó részét hivatásos pártfunkcionáriusként élte le. 1954–56 között, elsősorban a pártkáderek és az akkor kiábránduló pártértelmiség körében elterjedt részletes szenvedéstörténetének így semmiféle alapja nem volt (ami persze nem jelenti azt, hogy egyáltalán ne szenvedett volna). A hátborzongató részletek rögzüléséhez hozzájárult, hogy Kádár sohasem számolt be nyilvánosan arról, mi is történt vele (ahogyan életútja egészéről is hallgatott). E részletek hatásosan töltötték ki az űrt, így kerültek részben még a forradalom előtt, részben utána a világsajtóba, majd a forradalomról szóló (főként magyarok által írt) első nagy történetekbe, amelyeket azután a Szabad Európa Rádió folyamatosan „visszaterített” Magyarországra.

A múlt eme konstrukciója aligha volt Kádár ellenére, bár arra nemigen lehet bizonyítékot találni, hogy tőle vagy környezetéből származott volna. Feltűnő, hogy azon kevés alkalommal, amikor Kádárnak a múltjáról kellett beszélnie, ezekbe a szerkezetekbe rendezte azt. Hatvanadik születésnapján, 1972-ben tartott beszédében (amelyet a *Pártélet* című, az aktív félnyilvánosságának szánt folyóiratban közöltek) például pontosan ezekbe. Nehéz gyermek- és ifjúkorát említette (még a születésnapot sem volt szokás ünnepelni náluk), a börtön viszontagságait (amikor nem tudta, mi is lesz vele, s ha meghal, áruló-nak tartják-e) – és ötvenhatot, amelyre vonatkozóan ekkor vezette be a nemzeti tragédia fogalmát.

Az önéletrajzokon és életrajzokon tátongó lyukak jelensége ismeretes minden zárt társadalomban, minden totalitárius uralmi rendszerben, amely mintegy elvárja és/vagy kikényszeríti ezt a társadalmi színjátékot. Abban sincs semmi különös, hogy az Első Ember élet-története sem kivétel ez alól, ahogyan a kultusznak is természetes

ber-vezető. Olyan kiválasztotté, akinek szinte nincs is kiválasztás-története, s akinek egyik legszerethetőbb vonása éppen az, hogy nem hősosz, hanem – apró különbségekkel persze – olyan, mint mi.

Ez a történet a maga egészében nem is volt nyilvános. Az ellenőrzött nyilvánosság alatt gomolygó, félszabad, önkéntes elhallgatásokból és bensővé tett félhamis deklarációkból konstruált köznapis beszéd formálta és hordozta. A rendszerváltással egyidejűleg megkezdődött „felemelkedése” a szabad és plurális közbeszédbe, s e pillanatban még nem tudni, végül milyen formákat ölt. E mostani utólagos leírásában két alapvető forrást használunk: az állambiztonsági szervezet hangulat- és más jelentéseit, valamint személyes emlékeket. Más-más okokból mindkettő érvényre erősen korlátozott.

Az életrajzokon tátongó lyukak

E Kádár-kép egyik legfontosabb vonása az idődimenzió szinte teljes hiánya. A mítosz történeti ele-

vedés története, mindkettő maga is erősen letisztult, mondhatni, kilúgozottan. Kádár becsületes magyar munkásember volt, maga is dolgozó, aki keményen robotolt a gyárban. Fiatalként tehát (ez a fiatalok akár addig az – egyébként bizonytalan, pontosan meg nem határozott – pillanatig tarthat, amíg Kádár főnök lett) személyesen átélte, tapasztalta a dolgozó emberek minden búját-baját.

Valamikor a fiatalok és az örök jelen között egy ponton (precízebb megfogalmazásban: az ötvenes években) Kádár sokat szenvedett, mivel ártatlanul börtönbe zárták (megszemélyesített formában: Rákosi alatt börtönbe került). A személyes szenvedéstörténet egyes fontos részletei (ki is volt akkor, amikor lecsukták, mivel vádolták, mikor, hogyan került ki onnan stb.) hiányoztak, mások meglepően elevenek és jelenvalók, mondhatni naturalisztikusan részletesek voltak. Kádárnak letépték a körmeit kínvallatás közben, kihallgatója, a démonikus ávós (beavatottabbak azt is tudták, hogy a Farkas fia, a

velejárója a mitikus élettörténet. Inkább az az érdekes, hogy mennyire nem-történet volt ez a Kádár-történet is. Éppen úgy, ahogya a Kádár-koré és embereié.

A történet nélküli ember

A köztudatban élő Kádárnak ugyanúgy nem volt története, ahogyan a magyar társadalom nagy többségének sem volt – legalábbis a fentebb jellemzett, a nyilvánosság és az elemi személyes szféra közötti határtartományban nem. Kádár imázsa pontosan fedte azt a kollektív önképet, ami ebben a térben felmutatható volt. Ez az identitássá vált önkép Kádárnál is a származás maradt. Az elvárások szerinti, gyorsan átformált önéletrajzba foglalt, s onnan a megfelelő nyilvántartások rubrikájába átvezethető származás, amely szerint a magyar társadalom elsőprő többsége dolgozó emberek leszármazottja. (És tényleg, kinek a felmenői nem dolgoztak így vagy úgy?).

Kádár szenvedéstörténete és az általa átélt nehéz idők arra a kollektív áldozattudatra reflektáltak, amely nem veti fel részvétel és felelősség kérdéseit, nem helyez el térben és időben, nem pozicionál. Legfeljebb a 20. századi magyar történelem szenvedéstörténeteinek közül kikeresi azt a szakaszt, amelyben a szenvedés ilyen módon, viszonylag legkönnyebben, jelenre kiható konfliktusoktól és kérdésektől mentesen elbeszélhető. Ez a hetvenes években leginkább a „személyi kultusz időszaka” volt – minden más időszak, minden más ezekhez rendelhető kollektívum még súlyosabb problémákat vetett volna fel. (Ahogy egyébként a Rákosi-korszak más típusú, konkrét szenvedéstörténete is.)

A Kádár-kép jelen idejű alapelemei szervesen kapcsolódtak ezekhez a élettörténet-szilánkokhoz, de más történeti elemekből is leszármaztathatók. Ahogyan a (nem)élettörténet, ezek is a társadalom aktuális és történeti tapasztalataiból származtak. Ezek eredményeképpen a hetvenes évek legfontosabb értékei a nyugalom, a biztonság és a szerényen, de kiszámíthatóan növekvő jólét, amely elsősorban különféle fogyasztási javak folyama-

tos megszerzését jelentette. Kádár tehát mindenekelőtt sokat (éjt nap-pallá téve) dolgozik. Tevékenységének iránytűje az emberek jóléte, így aztán (vagy ennek ellenére) sok az ellensége is. Ezek személyi köre változó; az biztos, hogy ők nem akarnak jót a népnek, hogy miért nem, az nem világos. Kádárnak továbbá állandóan vigyázni kell arra, hogy mit szólnak odafent – ez, ha valamit, akkor Moszkvát jelentette, ahol ugyancsak nem akarnak jót nekünk. Hogy miért nem, ezen viszont gondolkodni sem érdemes, hiszen hogyan is akarhatnának jót nekünk az oroszok? Kádár viszont ügyes és karakán fickó (tapasztalt, dörzsölt, fineszes, sőt simlis, egyszerűen „fasza gyerek”), aki beadja valahogy Brezsnyevnek, amit akar.

Kádár köznapi portréja

Kádár továbbá szerény ember, aki nehéz munkájából semmi személyes hasznot nem húz, pedig tehetné (nem úgy, mint egyesek – ideértve a magyar vezetés országos és helyi tagjait, akik viszont...). Szép helyen, de nem túl nagy, semmiképpen sem hivalkodó méretű házban él, egyszerű körülmények között. Sokan tudni vélték, hogy csirkéket nevel az udvaron. Nincsenek költséges és extrém szenvedélyei, puritán – viszont szeret (és persze tud) ultizni és sakkozni (ami ugyancsak arra vall, hogy jó magyar ember és van esze), kijár focimeccsre a Népstadionba. Egyszerű és közvetlen az emberekkel, meg lehet érteni, amit mond, nem papírból beszél (mint a többiek, akik viszont még azt sem tudják felolvasni).

Ismét csak nem az a legfontosabb, hogy mindez mennyire vág egybe a Kádárral kapcsolatos kutatások eredményeivel. Kádár hétköznapijait Huszár Tibor meglehetősen részletesen ábrázolta. Élet- és munkakörülményei semmivel sem voltak nyitottabbak a nyilvánosság számára, mint élettörténete. Az imázs egyes részeinek volt alapja, másoknak kevésbé. A képet alakító és hordozó közeg ugyanúgy válogatott, ahogy az élettörténetben tette. Elég sok ember tudta, hogy Kádár szenvedélyes vadász. Mivel más vezetők vadászataihoz ellen-

szenves konnotációk társultak (részeg dárídózás, a vadak öncélú, tömeges gyilkolása, különféle helyi panamák), és a vadászatot a hivatalos közbeszéd a letűnt úri világ tartozékaként ábrázolta (az elvtár-

si vadászatot meg nem ábrázolta sehogy), ezért Kádár, a vadász nem vált a profil markáns részévé. Kádár minden egyes politikai szempontból fontosnak ítélt alkalommal felolvasta beszédeit – pártkongresszusi beszámolóit több órán át tartottak –, de valóban talált alkalmakat arra (legjellemzőbbek kongresszusi zárszavai), hogy szabadon beszéljen. Amennyire most felidézhető, ezek a beszédek a hétköznapi okoskodás és egy ravasz hatalomtechnikus sejtelmes célozgatásainak egyvelegei voltak – pontosan olyanok, mint az a nyelvi közeg, amely megalkotta Kádár itt jellemzett képét.

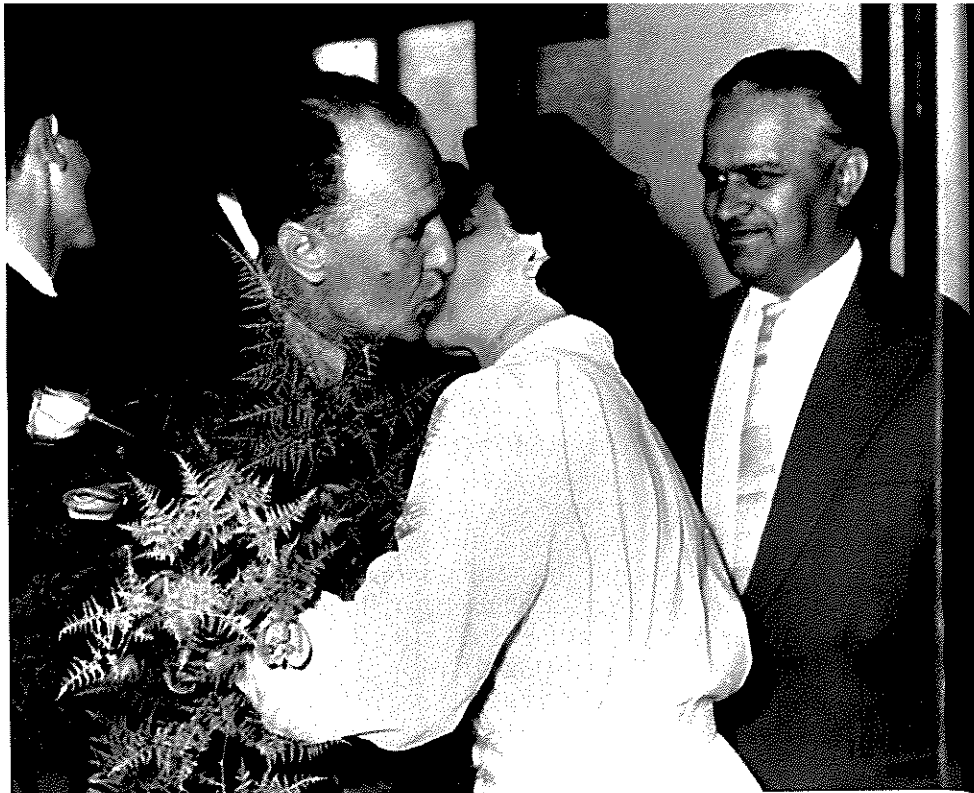
Kádár köznapi portréja egyrészt a magyar történelem hozzá időben közeli vezető személyiségeivel kapcsolatos toposzokkal való (számára előnyös) összehasonlítás eredménye. A toposzokat 1945-től, majd a szovjet típusú rendszer bevezetését követően alaposan átrendezték, s ez hatott az összehasonlításra is. Szemben azokkal a kommunista vezetőkkal, akik egyszerre próbálták magukat a népből jövőnek feltüntetni, ugyanakkor

kultuszt ápoltak körülöttük (első-sorban Rákosival szemben), Kádár-nak valóban voltak plebejus vonásai. Természetesen egyáltalán nem úgy élt, ahogy a társadalom átlaga, de ezt nem is állította magáról, viszont sugárzott bizonyos köznapiságot, ezért hihető volt, hogy köze van a mindennapok emberéhez.

Másrészt a köznap Kádár-képben a korszak társadalmi önképe jelent meg, bizonytalan személyes vonásokkal keveredve. A munka összefolyt az ügyeskedéssel, kiszámíthatatlan és ellenséges főnökkel, a gyarapodás a mindenféle kiemelkedést övező gyanakvással és irigységgel, megjelent benne a léthez szükséges hazugság és elhallgatás, mindez némi olcsó kispolgári derűvel átszínezve. Semmi nagyszabású, a vezető tényleg olyan, mint mi.

Végül Kádárt a hasonló kelet-európai vezetők közegeben is „mérték”, különösen azokéban, akikről a magyar társadalomnak képi és más információi lehettek. A viszonyítási alap így az erdélyi magyarságot elnyomó, bizantinusz kultusz középpontjában álló Ceaușescu és a gyorsan leépülő, szenilis öregember Brezsnyev voltak. Ebből az összehasonlításból Kádár csak jól jöhetett ki.

Meglehetősen későn, a nyolcvanas évek elején történt az egyetlen igazi kísérlet arra, hogy Kádár ily módon felépített alakját a nyilvános közbeszédbe emeljék. Gyurkó László 1982-ben megjelent Kádár-életrajza (*Arcképvázlat történelmi háttérrel*) nem a kultuszteremtés szándékával íródott. A könyv a kádárista pártvezetés legintellektuálisabb személyisége, Aczél György és a kádárista, de egyben megfontolt reformer értelmiség együttműködésének terméke. Leginkább arra szolgált, hogy utóbbiak akkor már erősen lazuló kohézióját növelje, s felmutassa a pártelit és a csoport szövetségének zálogát, Kádár személyét. A címzettek tehát értelmiségiek voltak, ezért Gyurkó nem tehette meg például, hogy Kádár élettörténetét a történelmen kívül ábrázolja. Így aztán megpróbálta kitölteni a lyukakat, amiktől persze a kitöltetlenül hagyottak még feltűnőbbé váltak. Gyurkó megpróbálkozott a mindennapi Kádár

részletgazdagabb és színesebb ábrázolásával, de valós részletei meglehetősen érdektelenek és főleg súlytalanok maradtak, mert az arcképvázlatnak ez a része még annyira sem íródott valós nyelven, mint a köznap beszéd.

Epilógusában Gyurkó egy vidéki városban tett látogatásról ír, ahová elkísérhette az első titkár: *„Kádárért nem rajonganak az emberek, nem bálványozzák őt, nem istenítik, nem ünneplik. Szeretik. Bensősegesen, örömmel, tisztelettel. Ismerni vélem minden gondunkat, bajunkat, nehézségünket; mint minden gondolkodó embert, olykor engem is elfog a kétségbeesés, látván a világ, az ország keserves, szinte megoldhatatlannak tűnő problémáit. Nem kevésszer érzem, hogy az elmúlt két és fél évtizedben csupán néhány homokszemet tettünk odébb, sziszifuszi munkával, ha az eredményeinket a vágyainkhoz mérem. De soha nem tudtam olyan bizonyossággal, hogy Kádár János: Magyarország.”* Nyelvtanilag minden egyes mondat világos. A szöveg mégis mintha csúszkálna az idő síkjai között, jelen, múlt, ki állít mit (és egyáltalán), ki is beszél voltaképpen, ki azonos kivel vagy mivel? A könyv a mából visszatekintve a válság előtt álló Kádár-rendszer sajátos monumentumának tűnik, amelyet maga a rendszer állított magának, hogy (még egyszer) látható legyen aranykora. Az

emlékmű (kissé feszingő) középonti alakja maga a névadó, de elmosódott vonásaiban gyakorlatilag bárki akkori önmagára ismerhetett.

Kádár tehát nem volt kultusz tárgya – ennek ellenére talán nem felesleges vele kapcsolatban a kultusz kérdéseiről elgondolkodni. Kádár számára egyfajta, akár a korábbiétól eltérő intenzitású és formájú kultusz politikai lehetőségként merült fel. Választania kellett, meg kellett oldania egy problémát ezzel kapcsolatban. Választott: minden kultuszt elutasított. A nyilvános közbeszéd alatt húzódó szürke zónában felépülő képe az antihős toposzai-ból építkezett és hangsúlyozottan hétköznapi embert ábrázolt, a korszak átlagemberének arctalanságát és történetnélküliségét fejezte ki. Ez a kép új kontextusba került a rendszerváltás után. Kádárt a mai vezetőkkel lehet összehasonlítani, korszaka és ő maga nosztalgikus emlékezés tárgya – jóllehet a történeti emlékezet részletes és differenciált alakot rajzolt róla, élettörténetének hézagait pedig jórészt kitöltöttek. Mégis, a halott Kádár körül utólag kialakuló kultusz nagyon is elképzelhető, bizonyos csoportok körében pedig már ma is létezik. Erről azonban legkevésbé Kádár tehet – ez a kultusz (ha lesz) spontán támad, és a magyar társadalom mai problémáira reflektál. ■